

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 66

NUMMER 5

NOV-DEC 2019

- 3** *De Russische Sint* – Dolf Bruinsma
- 7** *Het Byzantijnse kerkelijk jaar*
– Johan Meijer
- 10** *Russische priesters verdedigen demonstranten* – Paul Baars
- 13** *Aram I: Het belang van de oecumenische beweging*
– Leo van Leijssen

Katholikos Aram I van Cilicië sprak over de oecumene.

- 16** *Besnijdenis des Heren*
– Leo van Leijssen
- 19** *Kerk en Staat in Rusland*
– Fr Cyril Hovorun
- 23** *Byzantijnse Liturgie XXIX: De Psalmen* – Leo van Leijssen

Een artikel over de Russische Sint-Nicolaas opent deze Pokrof. Dan volgt een bijdrage over het Byzantijnse kerkelijk jaar. In Rusland zijn door middel van een Open Brief Russische priesters opgekomen voor veroordeelde demonstranten tegen de regering. Aram I, Armeens Apostolisch katholikos van Cilicië, gaat in op het belang van de oecumene, met name van de Wereldraad van Kerken. Hierna volgt een beschrijving van het feest van de Besnijdenis des Heren op 1 januari. In nog een bijdrage wordt ingegaan op Kerk en Staat in Rusland. En in de rubriek 'Byzantijnse liturgie' kijken we naar de belangrijke plek van de psalmen in de verschillende diensten van deze traditie.

Leo van Leijssen

redactiesecretaris Pokrof

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: Iconostase Byzantijnse kapel Nijmegen.
Achterzijde: Maria-icoon aan de achterwand van de altaaruimte van Byzantijnse kapel Nijmegen.
(Foto's: archief P. Baars)

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars (hoofdredacteur), Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Leo van Leijssen (redactiesecretaris), Johan Meijer, Nick Pouls, Katja Tolstaja, Igljka Vassileva-van der Heiden, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:

Pokrof, Emmaplein 19^D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>
De auteurs zijn verantwoordelijk voor de

inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ingezonden reacties in te korten of niet te plaatsen.

Opzeggingsdienen vóór 1 december in 's-Hertogenbosch te geschieden, anders worden men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €22,50 voor Nederland, voor het buitenland €27,50, giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145 (BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss.
Drukwerk: Laumé Mediapartners.

De Russische Sint

Icoon van de H. Nicolaas van Mozjaïsk met het zwaard in zijn hand. Centrale gedeelte van een vita-icoon, Rusland 17e eeuw (Foto: Temple Gallery London).

Als de tijd weer daar is, wordt overal wel geschreven over de heilige Nicolaas van Myra: de feiten en de verhalen. Dus waarom niet weer eens een keer in Pokrof?

De algemeen bekende, schaarse, feiten nog eens op een rij. Hij was begin vierde eeuw bisschop van Myra, in de streek Lycië, langs de zuidkust van Turkije, en overleed in 342 of 352, op 6 december. En verder zijn er vooral verhalen. Dat hij als bisschop in 325 aan het concilie van Nicea zou hebben deelgenomen, de ketter Arius een oorvijs gaf, waarna iedereen aandachtig naar hem luisterde - in de handelingen van het concilie staat hij niet vermeld. Toen hij was gestorven werd het gebeente in een kerk in

Myra begraven. Na de slag bij Manzikert in 1071 raakte het gebied gaandeweg onder Ottomaanse invloed. Kerken en relieken kwamen in onzeker vaarwater en het was te vrezen dat de Venetianen er met de beenderen vandoor gingen. Een ploeg zeelieden haalde in 1087 de relieken weg en ze werden naar Bari, in Zuid-Italië gebracht, waar ze nog druk bezocht worden door Russen; Poetin is er nog in 2007 geweest. En omdat er meer kerken zijn dan relieken, liggen in vele andere kerken nog stukjes been van de heilige.

Beschermer van Rusland

Wij in Nederland hebben onze Sint - maar kun je ook spreken van een Russische Sint? Ikzelf heb wel eens voor een groep Russische scholieren, bij ons op bezoek op school waar ik leraar was, voor Sinterklaas gespeeld, compleet met mijter, zwarte piet en neergezette

schoenen. Ze vonden het een beminnelijke folklore, sommige pubers vonden het wat genant, maar de gulle kindervriend werd er niet in herkend. Die rol is in Rusland weggelegd voor Grootvader Vorst, *Ded Moroz*, ooit een mythische figuur die de winter personifieerde, en die later als een soort Santa Claus werd ingevoerd. Hij heeft een lange magische staf en een witte baard en komt in een slee met drie rendieren ervoor uit de tajga. De cadeaus worden op 31 december rondgebracht.

De Russische Sint heeft meer allure - hij beschermt heel Rusland. Zijn naam bestaat uit de Griekse woorden *nikè* (overwinning) en *laos* (volk); de jongens worden vaak naar hem vernoemd. En dan noemen we de duizenden kerken met zijn naam, reizigers in vroegere eeuwen verbaasden zich er al over, en de rijke iconografie. 'Nicolaas de Wonderdoener' is het, in de kerk spreken we van Nikola.

We kennen het populaire verhaal over Cassianus en Nicolaas. Beide heiligen komen aan bij de hemelpoort, Cassianus in smetteloos wit gewaad, en Nicolaas bemodderd en stinkend doordat hij onderweg een boer met zijn kar heeft geholpen. Nicolaas wordt met groter eer in de hemel ontvangen - uit het vuil en de stank blijkt een hogere heiligheid. Hij heeft zijn plaats in de *Tsjet'i- Minéi*, de per maand geordende verzameling heiligenlevens, de basis van de Russische heiligenverering. En ook hier weer: wonderverhalen. Het ons bekende verhaal over de goudstukken die een arme vader van hem krijgt zodat zijn dochters kunnen trouwen, staat erin. En verder grijpt de heilige nog al eens in als het volk door lokale despoten of rondtrekkende legerleiders wordt gekoeioneerd, of als onschuldigen dreigen te worden veroordeeld. Ook is hij de redder van door storm bedreigde schepen, en is zo de patroon van de zeevarenden. Zeelieden hadden vaak een Nicolaas-icoon aan boord.

Iconen

Dit brengt ons op de iconografie. Vaak staat hij frontaal en ten halve lijve afgebeeld, met in de linkerhand een Evangelieboek; met de andere hand maakt hij een zegend gebaar, een compositie geïnspireerd op die van de Christus Pantocrator, wat wijst op het belang van deze heilige. Verder is hij gekleed in liturgisch bisschopsgewaad, en vaak zie je Christus en Maria in linker- en rechterbovenhoek.

De Nicolaasverering stamt mogelijk uit de

zesde eeuw, toen keizer Justinianus een aan hem toegewijde kerk liet bouwen, die dan bij de val van Constantinopel weer werd verwoest. Vanuit Byzantium verspreidde de verering zich over Rusland, en via de Hanze-kooplieden vond de heilige zijn weg elders in Europa. De Nicolaas-iconen zijn er in verschillende typen. De bekendste is die van Mozjajsk - genoemd naar de stad die in de 14^e eeuw door de Tataren werd belegerd. Het volk verzamelde zich in de Nicolaaskerk en bad om een wonder. En ja, de heilige verscheen vliegend door de lucht - de Tataren raakten in verwarring en sloegen op de vlucht. De Nicolaas van Mozjajsk heeft in dit verband een zwaard in de rechterhand, bijna als aartsengel, als verdediger van de stad, en bij uitbreiding als verdediger van het christelijke geloof. We noemen ook de Nicolaas van Lipno. De grootvorst van Kiev was in 1113 ernstig ziek en genas door het kussen van de Nicolaasicoon, die vanaf het naburige eilandje Lipno naar hem toe was gebracht. De Nicolaas van Zarajsk is genoemd naar de stad waarheen de icoon in 1225 werd gebracht en onderweg voor vele wonderen zorgde. Toen Napoleon Moskou verliet, liet hij de poorttoren opblazen, maar het beeld van Nicolaas bleef ongedeerd. We kennen de iconen waarop een heilige centraal staat, en de scènes uit zijn of haar leven die rondom staan afgebeeld: de Vita. Op de Nicolaasiconen zien we meestal: zijn geboorte en doop, zijn opleiding, de wijdingen tot diaken en bisschop, zijn verschijning in de droom aan keizer Constantijn, de verlossing van drie gevangenen, de redding van schippers op zee en zijn begrafenissen. Over de droom van Constantijn: drie veldheren werden vals beschuldigd, en Nicolaas wist door zijn verschijning hun vrijlating te bewerkstelligen. Het zal duidelijk zijn: de heilige leeft voort, en niet vanwege historische feiten, want die zijn er bijna niet. Hij leeft voort in de legenden. Je kunt je er van alles bij voorstellen: gelovige Russen in vroegere eeuwen die elkaar fantastische en vrome verhalen vertelden; het stemt tot mijmeren.

Remizov

We komen zo op het terrein van de Russische schrijver Aleksej Révizov (klemtoon op de e), levend van 1877 tot 1957. In de lijn van Dostojevskij schreef hij realistisch/fantastische romans over de ellende van het Russische volk, in een wereld die volgens hem door de

duivel wordt geregeerd. Ook hield hij zich intens bezig met de Russische taal, wat aan zijn stijl is te merken. Hij had veel belangstelling voor volksverhalen, met name die over Nicolaas, en bewerkte ook Byzantijnse legenden. Een verzameling van die verhalen is te vinden in *Nikola de Barmhartige*, in 1986 uitgegeven door Uitgeverij Vrij Geestesleven in Zeist, tweedehands nog vrij goed te verkrijgen. In zijn boek *Het beeld van Nicolaas de Wonderdoener* benadrukt Remizov het belang en de bestaansreden van het verhaal. Dat we zo weinig over de Wonderdoener weten doet er eigenlijk niet toe – het gaat om het betekenisvolle beeld dat we van de persoon hebben, en dat wint niet aan betekenis als we nog meer feiten weten. “Historische documenten kunnen geen geestelijk centrum scheppen.”

Remizov noemt drie feestdagen van de Heilige: van zijn geboorte, zijn dood, en de overbrenging van de relieken naar Bari. In de Russische verhalen komt hij naar voren als een heilige die onder het volk verblijft. Hoewel hij vanaf zijn vijfde jaar geen vlees at en geen wijn dronk, gaat hij niet door voor een asceet, eerder als iemand die bezig is met de sociale noden onder het volk. “De Russische God” werd hij zelfs genoemd. In een van de verhalen krijgt een rijke man een late bezoeker aan de deur. Een zeer arme man, hij ziet eruit als een ontslagen geestelijke. Misschien had men hem verboden als priester te fungeren. Hij komt later dan de andere gasten, en wil dan ook nog voor zijn beurt ontvangen worden. Bovendien maakt hij een niet geheel nuchtere indruk. De rijke man zegt hem naar huis te gaan en zijn roes uit te slapen. “Daarna kunt u hier komen”. De man gaat zwijgend en gedwee heen. In het vervolg van het verhaal blijkt dat de arme man de heilige Nicolaas is.

Het is kenmerkend. In de meeste verhalen in het boek van Remizov is Nicolaas een oude man die niemand kent, een zwerver die onderdak

zoekt, die door zijn haveloos voorkomen nog al eens wantrouwen wekt, hoogstens in een hutje woont. Soms wandelt hij met Christus, of is in de hemel om een goed woordje te doen voor de zondaars. Maar meestal is hij onder de mensen, helpt de boeren, zorgt dat de oogst niet mislukt – we herinneren ons de scène met Cassianus bij de hemelpoort. Of het gaat om de icoon. De Nicolaasicoon wordt een paar keer gebruikt als borg voor schulden, een on-eigenlijke wijze van omgang, waarvoor Nicolaas toch weer vergiffenis schenkt.

Het gaat vaak over de verschillen tussen de arme sloebers en de rijke zelfzuchtigen. Hij treedt nogal eens als rechter op, meestal met zachtmoedigheid. Sommigen ontlopen hun straf niet. Stenka Razin is enige tijd de held tegen de onderdrukkers van het volk, maar krijgt gaandeweg despotische trekken en begint de mensen te terroriseren. Als het volk tenslotte tegen hem te hoop loopt, zorgt Nicolaas dat hij in de gevangenis komt. En zijn

Ded Moroz, Grootvadertje Vorst, ooit als een soort Santa Claus ingevoerd (Foto: Wikipedia/ kremlin.ru)

Vita-icoon van Sint-Nicolaas. Rusland, Noordelijke School, late 16^e eeuw (Foto: Temple Gallery, London).

zonden vergeeft hij hem niet. De smid die in zijn leugens blijft volharden, zinkt in de grond weg. En Nicolaas is streng voor de dief die, steeds als een diefstal is gelukt, een kaars opsteekt voor de heilige. Een boer vraagt te veel geld voor een paard, en brandt zijn handen aan de dukaten.

Een van de verhalen speelt zich af tijdens de iconenstrijd. De beroemde iconenschilder Aggeus raakt in discussie met de patriarch Anastasius, die het iconoclasmе tijdens Leo de Isauriër ondersteunt. De patriarch ziet de iconen als een overblijfsel uit een heidens tijdperk, en wil het geloof op een zuiver geestelijk peil brengen. Men moet eerst de massa opvoeden en bevrijden van zijn bijgeloof, daarna kan de iconenkunst weer vrijgelaten worden. We merken op dat de theologische argumenten voor de iconen-

verering hier ontbreken.

In onze eeuw zijn enige stukjes gebeente van de heilige nog in Rusland geweest. Na een gesprek op Cuba tussen paus Franciscus en patriarch Kyrill van Moskou werden ze voor een poosje aan Rusland uitgeleend in mei 2017. In een gouden kist maakten ze de reis van Bari naar Moskou, in een zilveren bus kwamen ze aan in de Verlosserskathedraal in Moskou. Daar konden ze een paar maanden blijven liggen, waarna er een verblijf was van twee weken in het Aleksandr Nevskij-klooster in Sint-Petersburg. “Door nederigheid groot, en door armoede rijk geworden, “ staat in de tropar van het feest. De heilige zou opkijken van deze samenwerking tussen Kerk en Staat.

Dolf Bruinsma

Het Byzantijnse kerkelijk jaar

Het Byzantijnse kerkelijke jaar, dat de liturgie bepaalt in de Orthodoxe en Grieks-katholieke kerken, kreeg in de achtste eeuw zijn definitieve vorm.

Vooraf de monniken van Constantinopel, die door hun verdediging van de iconen in de toenmalige strijd hierover (iconoclasme) in hoog aanzien stonden, hebben veel invloed hierop gehad.

Het Byzantijnse kerkelijk jaar is evenals in het Westen gebaseerd op twee pijlers. Allereerst het feest van de Verrijzenis, en daarnaast de aansluiting bij het 'burgerlijke' jaar van de twaalf maanden.

Het Paasfeest werd, zoals het Concilie van Nicea (325) vast gesteld had, gevierd op de eerste zondag na de eerste volle maan in de lente, dus na 21 maart, maar nooit vóór het Joodse Pesachfeest. Deze laatste voorwaarde is in de westerse kerk op een gegeven moment losgelaten. Dat is de oorzaak van de verschillende paasdatum in de Orthodoxe kerken en de kerken van het Westen, katholiek en protestant. Dit verschil werd nog versterkt nadat paus Gregorius XIII in de zestiende eeuw de juliaanse kalender hervormde, wat door de Orthodoxe kerken niet werd geaccepteerd.

Viering van het Paasgeheim

Het eerste gegeven in de Byzantijnse jaar betreft dus de centrale plaats van de Verrijzenis in de verkondiging van de Kerk. Dat Paasgeheim wordt vanouds gevierd op elke zondag, de dag des Heren, in de Slavische kerken zelfs Verrijzenis genaamd (*Woskresenie*), en zo bepaalt de zondag dus het stramien van het kerkelijk jaar, steeds verwijzend naar het Paasfeest. Het hele jaar is zo in feite een voorbereiding of een navieren van Pasen. Concreet betekent dit, dat op elke zondag een Verrijzenislied (troparion en kondakion) gezongen wordt volgens een van de acht kerktonen. De

Icon met de hoofdfesten, met in het centrum het feest van de Verrijzenis – Pasen. Russische icon, 19^e eeuw (Foto: Temple Gallery London).

eerste keer is dat op de Tweede Zondag van Pasen (d.w.z. zondag na Pasen).

Deze zondag is dus een zondag van de eerste toon. De volgende zondag is dus van de tweede toon. Men blijft dan doortellen tot Palmzondag. Die dag, de eerste van de Grote en Heilige Week heeft echter een eigen toon; dat wil zeggen past niet in de serie van de acht tonen en men zingt dus niet een van de Verrijzenisliederen. De troparia en kondakia van deze dag zingt men volgens de eerste en vierde kerktoneel. Het woord *toon* heeft dus een dubbele betekenis. Het verwijst dus naar de tekst van de Verrijzenisliederen (b.v. 'zondag van de derde toon'), maar ook naar de melodie waarop op die zondag deze teksten, maar ook andere gezongen worden.

Naar Pasen toe

Behalve deze nadruk van het Verrijzenisgeheim op elke zondag heeft het jaarlijkse Paasfeest ook nog een bijzondere Voorbereidingsperio-

de, namelijk de tijd van het *tridion*. Deze term verwijst naar de liturgische teksten voor de periode van 10 weken vóór Pasen (ook wel *vas-ten-tridion* genoemd). Voor de teksten van Pasen tot en met Pinksteren spreekt men wel van *bloemen-tridion* of *pentecostarion*. De tien weken vóór Pasen, worden weer opgedeeld in een Voorvasten van vier zondagen, en de vier zondagen van de Veertigdagentijd. De zondagen van de Voorvasten zijn die van de tollenaar en farizeeër, van de verloren zoon, van het afscheid van vlees (*Carne vale!*) en afscheid van zuivel of Vergevingszondag.

De naam *afscheid van vlees* (*Carne vale!*) en van *zuivel* geeft al aan dat in de Byzantijnse kerkelijke kalender de Veertigdagentijd niet alleen liturgisch gevierd wordt, maar dat men het ook aan den lijve ondervindt. Deze vastenregels zijn niet mals.

Na deze voorbereidende periode volgen de zondagen van de Grote Vasten (veertigdagentijd). Met eigen teksten, maar ook gewoon de Verrijzenistonen verder tellend.

De Veertigdagentijd heeft liturgisch een eigen accent. Men viert de Goddelijke Liturgie alleen op de zondagen en zaterdagen en dat is dan op zondag de Basiliusliturgie, en op de zaterdag viert men de Chrysostomusliturgie. Het is dus alsof men gedurende deze periode ook eucharistisch wil vasten. Wel wordt op de woensdagen en vrijdagen de Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven gevierd met de heilige Gaven van Brood en Wijn van de voorafgaande zondag. De gelovigen wordt dus de communie niet onthouden!

Grote en Heilige Week

De Veertigdagentijd eindigt met de Lazarus-zaterdag vóór Palmzondag, gewijd aan de opwekking van Lazarus (*“als belofte van de opstanding van alle mensen”*). Dan begint de Grote en Heilige Week met de Palmzondag of Wilgenzondag. Deze laatste naam is gebruikelijk in de Slavische kerken, omdat men daar niet zo gemakkelijk aan palmen kan komen. Op deze zondag van de Intocht in Jeruzalem viert men de Chrysostomusliturgie.

De ‘Goede Week’ begint wederom met vieringen van de Goddelijke Liturgie van de Voorafgewijde Gaven op maandag, dinsdag en woensdag. De Grote en Heilige Donderdag kent een plechtige Goddelijke Liturgie van Basilius de Grote, verbonden met de vespers, en eventueel de Voetwassing. In de avond heeft

de Vigiliëdienst de vorm van een lezingendienst met Twaalf Evangelien, genomen uit de lijdensverhalen van de vier evangelisten.

Tussen de lezingen wordt in poëtische gezangen (stichieren) het Lijden van Jezus herdacht, De Goede Vrijdag is gekenmerkt door de Vesperdienst met de processie met de Lijkwade (Epitafion), met de afbeelding van Jezus’ afneming van het kruis. Deze wordt dan midden in de kerk neergelegd en met bloemen versierd. Later op de avond komt de gemeenschap samen voor het zingen van de Klaagliederen (gealterneerd met psalm 119) en weer volgt een processie met het Epitafion, indien mogelijk buiten rondom de kerk. Bij terugkeer in de kerk wordt het Epitafion zo gehouden, dat de gelovigen er onderdoor kunnen gaan. Dan plaatst men deze icoon van de Kruisafneming weer terug midden in de kerk.

De Grote en Heilige Zaterdag wordt gekenmerkt door een lange Vesperdienst met 16 lezingen. Vanwege de lengte en om de mogelijkheid te hebben de kerk feestelijk te versieren voor Pasen wordt deze Vesperdienst naar de ochtend vervroegd.

Van Pasen tot Pinksteren en verder

De Week na Pasen, de Stralende Week, wil als het ware de viering van Pasen vasthouden, evenals de rest van de tijd tot Pinksteren: Pasen een feest van vijftig dagen. De tijd erna, die in de westerse traditie “door het jaar” genoemd wordt is in de Byzantijnse kalender de periode van de “zondagen na Pinksteren” en men telt die door tot de Voorvasten van het volgende jaar. Wat de lezingen betreft ziet men een vorm van *lectio continua* (doorlopende lezing), beginnend in de Paasnacht met Johannes, dan Matteüs, dan Lucas, terwijl de ‘eerste lezing’ vooral genomen wordt uit de brieven van Paulus, daarom in de liturgische boeken ‘Apostellezing’ (Apostol) genoemd.

De Feesten in de maandkalender

De tweede pijler van het kerkelijk jaar is het zogenaamde *eortologion*, de feestkalender. Dit zijn de feesten en gedenkdagen geordend volgens de dagen van de maanden. Het Byzantijnse jaar begon vanaf de vierde eeuw op 1 september, en men volgde de telling van de maanden, zoals Julius Caesar had vastgesteld, de zogenaamde juliaanse kalender. Toen paus Gregorius in de 16^e eeuw de kalender corrigeerde, namen de landen waar de Orthodoxe kerken thuis waren, dit niet over evenmin als de prote-

De maandicoon – dit is een icoon met daarop een menaion afgebeeld. Hierbij de icoon van januari met de feesten en heiligen van die maand.

stantse landen van het Westen. Toen echter in 1917 de Sovjetautoriteiten de gregoriaanse kalender invoerden bracht dat veel verwarring onder de Orthodoxen. Sommigen volgden de nieuwe lijn, maar de meesten bleven trouw aan de juliaanse kalender.

Het gevolg is dat de feesten en gedenkdagen van de christelijke kalender in de Orthodoxe kerken nu 13 dagen achterlopen op de westerse kerkelijke data. Zo valt Kerstmis op 7 januari van het volgende jaar. Met de feesten uit de Paaskring (de eerste pijler) is het nog ingewikkelder. Omdat Pasen op de eerste zondag na de volle maan in de lente (21 maart) valt, kan de datum van dit feest in Oost en West nog meer dan met Kerstmis het geval is, uit elkaar liggen, omdat 21 maart niet op dezelfde dag valt.

Wanneer begint dan de lente? En wanneer is het volle maan? Hier ligt de reden dat Pasen in Oost of West wel vijf weken uit elkaar kan liggen. Vandaar dat bijvoorbeeld de Katholieke Kerk in Griekenland besloten heeft Pasen te vieren volgens de Orthodoxe kalender. En in Finland bijvoorbeeld neemt de Orthodoxe Kerk de datum van de Lutherse Kerk over. De Orthodoxe kerken die de gregoriaanse kalender hebben aangenomen, volgen echter, wat het

Paasfeest (en de kring van feesten daarmee verbonden) betreft, de oude of juliaanse kalender.

Maandboeken (Menaia)

De feestkalender van de Byzantijnse kerkelijk jaar kent Twaalf hoofddeesten. De iconen van deze feesten staan vaak in de iconostase afgebeeld. Overigens is deze lijst wel aan variatie onderhevig. Maar het zijn, uit de Paascyclus: Lazarus-zaterdag (dag voor Palmzondag), Palmzondag (de Intocht in Jeruzalem), Hemelvaart en Pinksteren, en verder: Maria Geboorte (8 september), Intocht van Maria in de Tempel (21 november), Geboorte van Christus (25 december), de Besnijdenis (1 januari), Verschijning des Heren, of Doop in de Jordaan (6 januari), Ontmoeting des Heren (2 februari), Blijde Boodschap (25 maart), de Verheerlijking op de Berg (6 augustus) en het Ontslapen van Maria (15 augustus). Het kerkelijk feesten-jaar begint en eindigt dus met een Mariafeest.

De eigen liturgische teksten van de feesten vindt men in de zogenaamde Maandboeken (Menaia). Alle zelfstandige Orthodoxe kerken hebben echter naast de gemeenschappelijke feestkalender ook hun eigen heiligen en zaligen. Vandaar dat de Maandboeken nogal verschillen naar plaats en kerk.

Anders dan in de westerse traditie kent het Byzantijnse kerkelijk jaar geen Advent. Wel krijgen de twee zondagen vóór Kerstmis een speciaal accent. Bovendien gaat er aan dit feest van Christus' geboorte vanaf 15 november een periode van mild vasten vooraf, Zo'n periode van vasten gaat ook vooraf aan het feest van Petrus en Paulus (29 juni) en Maria Ontslapen (15 augustus). Het feest van de Onthoofding van Johannes de Doper (29 augustus) en Kruisverheffing (14 september) zijn zelf vastendagen.

Slot

Dit verhaal over het Byzantijnse kerkelijk jaar kan de indruk wekken van grote verschillen ten opzichte van de kerkelijke jaarkalender in de westerse kerken. Niets is minder waar. Heel duidelijk vindt men de gemeenschappelijke wortel terug. Het is slechts boeiend te zien hoe het Paasgeheim met de verkondiging ervan in de loop van de eeuwen zijn eigen gestalte kreeg in de verschillende culturen en gemeenschappen.

Johan Meijer

Russisch-orthodoxe priesters verdedigen veroordeelde demonstranten

Tweehonderd Russisch-orthodoxe priesters ondertekenden in september 2019 een Open Brief, waarin ze protesteerden tegen de wrede behandeling en overdreven hoge straffen voor deelnemers aan demonstraties in juli 2019 in Moskou. Enkele arrestanten in “de zaak Moskou” zijn actief als vrijwilligers in parochies in en rond Moskou.

Uit verschillende hoeken van de Russische samenleving zijn vergelijkbare protestbrieven gekomen. Maar deze brief valt bijzonder op, gezien de nabijheid van de leiding van de Russisch-orthodoxe Kerk tot het huidige regime. Het is een opvallende dissonant in de symfonie tussen Kerk en Staat. Maar bij goede traditionele muziek lossen de dissonanten altijd weer op in een mooi slotakkoord.

Deze foto stond op de website van Pravmir (Orthodox Christendom en de Wereld. De dagelijkse site over hoe een Orthodox christen te zijn vandaag) boven de lijst van namen van de ondertekenaars van de Open Brief (Foto: Valeriy Sharifulin/TASS)

Eerst geven we een vertaling van de Open Brief, gepubliceerd op 17 september 2019 op de Russisch website “pravmir.com” in het Russisch en in het Engels.

“Wij priesters van de Russisch-orthodoxe Kerk beschouwen het als onze pastorale plicht, ieder met onze eigen naam, mee te leven met de gevangenen. We beschouwen het als onze plicht onze overtuiging uit te dragen, dat de gevangenisstraffen die een aantal veroordeelden hebben gekregen in ‘de zaak Moskou’ herzien moeten worden.

Een van de arrestanten, Konstantin Kotov, die op geen enkele manier geweld had gebruikt tegen de autoriteiten, werd onderworpen aan een nog niet vertoonde, ongekend harde veroordeling. De enige ‘criminele’ activiteit van deze man was, dat hij

opkwam voor andere gevangenen. Wij zijn enorm teleurgesteld dat van hem twee voorwerpen als verdacht in beslag zijn genomen: een zelfgemaakte poster met een tekst van aartspriester Aleksandr Men, 'Wij roepen op tot barmhartigheid', en een oproep tot uitwisseling van gevangenen met Oekraïne. 29 Jaar na de moord op vader Aleksandr, waarvan het onderzoek nooit tot conclusies heeft geleid, zijn deze woorden nog steeds van belang. Ze klinken als een les voor onze verbitterde en verdeelde samenleving. De uitwisseling van gevangenen tussen Rusland en Oekraïne heeft inmiddels na de arrestatie van en het proces tegen Kotov plaatsgevonden. Het werd eenstemmig door de Russisch-orthodoxe Kerk ondersteund. Het is dus belachelijk een oproep tot die gevangenenruil te beschouwen als een illegale actie.

We zijn ontstemd over de weigering van de rechtbank om een video bij de zaak te betrekken, die Konstantin Kotovs onschuld bewijst en die de verklaringen van de politieofficieren tegensprekt, die allen elkaar napraten. We herinneren iedereen, die een getuigenis heeft afgelegd en een getuigenis zal afleggen in deze en andere strafzaken aan de Heilige Schrift: 'Een onbetrouwbare getuige blijft niet ongestraft. Wie leugens verspreidt, zal omkomen' (Spreuken 19, 9)

Wij hopen dat de arrestanten, die nog wachten op hun proces, niet beschuldigd worden van geweld, dat ze gezuiverd worden van alle aanklachten en snel worden vrijgelaten (met name Aleksej Minyailo, een Orthodoxe gelovige, die actief is in sociaal werk en liefdadigheid). Wij veroordelen volstrekt elke vorm van gebruik van geweld, zowel door demonstranten als door de autoriteiten, wier taak het is in te staan voor de veiligheid van burgers, inclusief van de demonstranten zelf.

In de zaak van de veroordeelden in 'de zaak Moskou' zijn wij ontstemd, wanneer we de vonnissen van het gerechtshof vergelijken met de oordelen over andere veel ernstiger zaken. Wij hebben de overtuiging dat een straf in een goede verhouding moet staan tot de begane overtreding en dat degenen die macht uitoefenen een grote verantwoordelijkheid dragen. Wanneer ze die verantwoordelijkheid niet voelen, verandert de rechtspraak in een grap en leidt ze tot massale wanorde.

Wij willen uiting geven aan de hoop dat de Russische burgers kunnen leven met vertrouwen in een rechtssysteem, dat rechtvaardig en onpartijdig is, onafhankelijk van de sociale, economische en

politieke status van de verdachte of beschuldigde. Het gerechtshof moet de burgers beschermen tegen de willekeur van de uitvoerende macht en de wetgevende instanties. Anders verandert ze in een instelling die alleen decoratief en formalistisch is.

We doen een oproep aan mensen met juridische macht, die werken in de instanties die de wet moeten handhaven. Velen van u zijn gedoopt in de Orthodoxe kerk en beschouwen zichzelf als gelovigen. Juridische procedures moeten niet repressief zijn en niet gebruikt worden om onvrede te onderdrukken. Geweld mag niet met onrechtvaardige wreedheid worden uitgeoefend.

Wij uiten onze bezorgdheid dat de vonnissen die zijn uitgesproken meer bedoeld zijn om Russische burgers te intimideren dan om de beschuldigten een rechtvaardig proces te geven. De apostel Paulus verbindt angst met de menselijke toestand van slaven, 'want gij hebt geen geest van slavernij ontvangen om terug te vallen in vrees, maar de geest van kindschap, waardoor wij uitroepen: Abba, Vader!' (Romeinen 8, 15) De apostel Johannes schreef: 'In de liefde bestaat geen vrees, maar de volmaakte liefde bant de vrees uit, want vrees veronderstelt straf.' (1 Johannes 4,18) Je kunt geen samenleving bouwen van vrije liefdevolle mensen door middel van intimidatie.

We roepen iedereen op te bidden voor de gevangenen, voor degenen die hun lot in handen hebben, voor Rusland, voor zijn autoriteiten, zijn leger en zijn bevolking. Moge God u allen zegenen met Zijn vrede en de kracht geven om elkaar te respecteren en lief te hebben."

Dan volgen een lang rij namen van priesters en monniken die hebben ondertekend. Het zijn heel verschillende mensen, vaak uit de regio Moskou, maar ook uit de rest van Rusland, Wit-Rusland, Oekraïne en de diaspora. Er zijn geen bisschoppen onder de ondertekenaars.

Reacties

De ondertekenaars hebben een zeker risico genomen. Hun positie ten opzichte van hun bisschoppen is zwak. Ze kunnen zo maar weggestuurd worden en kunnen dan niet zo makkelijk een andere baan vinden. De reactie van de landelijke kerkelijke autoriteiten was eerst nogal heftig en paternalistisch, maar daarna meer voorzichtig en meer bureaucratisch. Er is tot nu toe niemand gestraft. Uit een bredere kring kwam bijval, maar ook kritiek. De kritiek

| Aleksej Minyailo, in hechtenis sinds 2 augustus jl.

concentreerde zich volgens Sergej Chapnin, een kritische Orthodoxe leek die veel publiceert, vooral op twee punten. Ten eerste verweet men de ondertekenaars dat ze politiek bedreven. Maar volgens Chapnin bedrijf je ook politiek, wanneer je zwijgt, of wanneer je de overheid kritiekloos steunt. Ten tweede zouden de ondertekenaars de canonieke regels van de Orthodoxe Kerk overtreden. Maar dat argument heeft toch geen brede steun gekregen. Priesters hebben het recht voor bepaalde mensen op te komen. Dat recht is niet alleen voorbehouden aan de patriarch. Verder zijn er de gebruikelijke verdachtmakingen, beschuldigingen en bedreigingen. De ondertekenaars zouden “een vijfde colonne” zijn in de Russisch-orthodoxe Kerk en “westerse liberalen in priesterkleding.”

Politiek

Het hele gebeuren rond deze Open Brief maakt duidelijk dat ons zicht op wat er allemaal in Rusland leeft te beperkt is. Wanneer je het nieuws volgt, krijg je de indruk dat er in Rusland maar twee mensen wonen: president Poetin en patriarch Kyrill. Die zie je iedere dag op TV. Zij verdienen een genuanceerde beoordeling. “Ik haat Poetin”, zegt een van mijn vrienden in Pskov altijd, “en tegelijk houd ik van hem!” Maar er wonen veel meer mensen in Rusland. In elke stad van Rusland zijn wel een aantal priesters en leken die goed werk doen in hun kerk. Naast het voorgaan in of deelnemen aan de liturgie helpen ze bejaarden of gehandicapten of organiseren een zondagsschooltje. Mensen kunnen met hun zorgen bij hen terecht. Veel mensen hebben wel degelijk een

kritisch oordeel. Maar ze kiezen er meestal niet voor om zich met politiek te bemoeien. Het is niet alleen riskant, de Russische politiek is een smerig bedrijf en trekt je weg bij de concrete inzet voor je medemensen. Meestal doe ik dat in Rusland zelf ook. Ik houd mij bezig met cultuur en geschiedenis, ik zing ik een kerkoor en praat veel met mijn vrienden. Ik kreeg weleens een uitnodiging mee te demonstreren voor iets, maar dat deed ik niet. Ik begin zelf zelden over politiek, maar antwoord wel wanneer anderen erover beginnen. De enige uitzondering is dat ik betrokken ben bij de jaarlijkse herdenking van de vermoorde priester vader Pavel Adelgeim op 6 augustus. Hij had deze brief zeker ondertekend.

De ondertekenaars van de brief

De brief is duidelijk en zakelijk. Ze bevat geen onvertogen woord. Dat is in Rusland weleens anders. Het protest van de punkband “Pussy Riot” vond ik bijvoorbeeld lange tijd erg grof en zelfs puberaal. Dat rechtvaardigt geen jarenlange gevangenisstraf, maar helpt ook niet. Nu doen ze het trouwens veel beter.

De ondertekenaars van de Open Brief kunnen wij niet zo maar beschouwen als westerse liberalen of westerse democraten. Ze moeten in hun eigen context begrepen worden. Ze reageren op een politiek systeem met oligarchen, die aan niemand verantwoording hoeven af te leggen. Ze zien dat de Russische samenleving een vrij grote zelfkant heeft van mensen die alleen drinken en stelen. Die maken van Rusland een gewelddadig land. Men verlangt naar een Rusland waar de leugen niet regeert, waar een hogergeplaatste het leven van een ondergeschikte niet ongestraft kapot kan maken. Men hoopt op een Rusland met cultuur, met beschaving en daar hoort ook een beschaafde kerk bij. De Orthodoxe traditie zelf biedt daar al genoeg inspiratie voor.

Na de Goddelijke Liturgie krijgt het koor van de parochie van Basilius op de Heuvel altijd een maaltijd in de keuken onder de kerk. Ik zing daar ook al jaren mee. Rima, tot voor kort de dirigent, zegt dan: “Kijk Paul, hier is nu beschaving.” Dat is wat de meeste burgers van Rusland willen: dat er zorg is, dat je het samen goed hebt, met een hapje, een drankje en een aangenaam gesprek.

Paul Baars
(vertaling en commentaar)

Het belang van de oecumenische beweging voor het leven en het getuigenis van de Kerk

Zijne Heiligheid Aram I is op werkbezoek bij de Oud-katholieke Kerk van Utrecht. Hij is katholikos van Cilicië voor de Armeense Apostolische Kerk, het tweede hoogste ambt in deze kerk. Hij was moderator van de Wereldraad van Kerken sinds 1991 voor twee periodes van elk ongeveer 7 jaar en hij is voorzitter van de Midden-Oosterse Raad van Kerken (MECC).

Hij houdt twee lezingen, die georganiseerd worden door de Oud-katholieke Kerk: op woensdagavond 2 oktober, *The Challenges Facing the Christian Communities in the Middle East* (De uitdagingen voor de christelijke gemeenschappen in het Midden-Oosten), en op donderdagmiddag 3 oktober, *The Importance of the Ecumenical Movement for the Life and Witness of the Church* (Het belang van de oecumenische beweging voor het leven en het getuigenis van de Kerk). Het is van deze laatste lezing dat we hier een verslagje hebben gemaakt. De lezing is in het Engels. Deze lezing vindt plaats in de pastorie van de Oud-katholieke parochie van Utrecht. Aartsbisschop Joris Vercammen van de Oud-katholieke Kerk leidt Zijne Heiligheid kort in.

De aard van de oecumene

Het is een bescheiden publiek dat hier verzameld is, om Zijne Heiligheid te beluisteren. Katholikos Aram I komt binnen met drie gees-

Katholikos Aram I van Cilicië tijdens zijn lezing.
(Foto: G. van Dartel)

telijken in zijn gevolg. Hij begint zijn lezing met te zeggen dat de oecumene niet een organisatie is en ook geen beweging in de eigenlijke zin van het woord maar een vitale dimensie om kerk te zijn. Hoe versta je de oecumene? Dat is een moeilijke vraag. Hij somt vijf punten op die belangrijk zijn voor zijn verstaan van de oecumene. Hij doet dit allemaal uit het hoofd, katholikos Aram I spreekt zonder papier.

1. Oecumene is dialoog met de anderen. De *otherness*, de andersheid waardoor men van elkaar vervreemd is, is aan de orde; 2 het is een leerproces, men leert van de ander; 3 de oecumene bracht de kerken tot een serieuze theologische dialoog; 4 samenwerking bij gemeenschappelijke actie; 5 oecumene is verbondenheid met elkaar, fellowship, op het globale, regionale en nationale niveau.

Het centrum van de Wereldraad

De oecumene begon met enkele toegewijde personen. Daarbij zet hij een Nederlander in het zonnetje: Visser 't Hooft die een leidende rol speelde bij de stichting van de Wereldraad van Kerken (WRK). Na de Tweede Wereldoorlog zei men: Laten we ons wenden tot Christus. De oecumene was 'Christ-centered'. In de jaren '60 kwam de deelname van de orthodoxe kerken. Men was niet langer 'Protestant centered'. Langzaam werd de oecumenische beweging pan-christelijk. De Afrikaanse kerken sloten zich aan, men was niet langer eurocentrisch. Het werd een interconfessionele beweging. De kerken werden het centrum van deze beweging, de Wereldraad werd ecclesiocentrisch, zoals de katholikos het noemt. Deze kerken hadden verschillende ecclesiologieën, de manier waarop men de kerk zag. Met zoveel verschillende opvattingen over de kerk kwamen er problemen. De vraag kwam op: streven we naar zichtbare eenheid of naar een gemeenschappelijk getuigenis (*common witness*)? Hij legt uit hoe de katholieken en de orthodoxen meer de nadruk leggen op de zichtbare eenheid. Andere kerken waren meer voor het gemeenschappelijk getuigenis, voor het missionaire karakter. Zo waren er in de WRK twee hoofdtrends: *Faith and Order*, die we bij de orthodoxen en katholieken vonden en *Life and Work*, die we meer bij de protestanten en de anglicanen tegenkwamen. Het zijn verschillende accenten die als complementair werden beschouwd. Philip Potter zat bij voorbeeld meer aan de missie-kant, Konrad Raiser aan de kant van *Faith and Order*, aldus de katholikos.

Aan de eigen muren voorbij

Er wordt tegenwoordig geklaagd over de oecumene. Je kunt horen dat er stagnatie is en onzekerheid, gebrek aan commitment, en dat de hoogtijdagen van de oecumene voorbij zijn. Dat is een pessimistische beoordeling. Aram I kiest liever voor de omschrijving 'realistisch'. Vandaag de dag moet men kijken naar de actu-

ele situatie van de wereld en op grond daarvan de agenda bepalen vanuit de vraag wat het betekent om kerk te zijn, en dit is relevant voor o.a. Europa, de VS, het Midden-Oosten en Afrika. Hij ziet dat tot de uitdagingen van het kerk-zijn behoort dat men buiten de eigen muren treedt. Anders kan de kerk niet overleven. Dat is ook wat paus Franciscus voorstaat: de kerk aan zichzelf voorbij brengen. De kerk buiten haar muren brengen, buiten haar dogma's, buiten haar liturgie, daar gaat het om. De kerk is op de mensen gericht, *people oriented*. Dat is de uitdaging aan de oecumene vandaag. De kerken moeten luid en duidelijk spreken om terreur, racisme, discriminatie et cetera op een moedige manier tegen te gaan. Zijn we trouw aan deze boodschap? Aram I onderstreept dat oecumene niet een keuze is maar een *must*. De kerk heeft oecumene nodig op de basis van het Doopsel, dat onze gemeenschappelijke grond is. Allen zijn deel van een breder volk van God. Het samen zijn, samen handelen, samen nadenken brengt niet onze identiteiten in gevaar. We horen bij elkaar ondanks onze verschillen.

Hebben we zichtbare eenheid bereikt? Op papier bereikten wij gemeenschappelijke grond. Er zijn belangrijke documenten verschenen, zoals het BEM-rapport (*Baptism, Eucharist, Ministry*). De bedoeling van die documenten was om zaken te vergemakkelijken, om dingen te faciliteren. Toch hebben we als kerken gefaald om een concrete stap naar zichtbare eenheid te zetten. Wanneer we geen eenheid bereiken, dan kan de kerk niet bestaan. Het gesprek komt op het Midden-Oosten. Het Midden-Oosten is een christelijke microkosmos. Ooit heeft iemand gezegd: de verdeeldheid van de kerk is begonnen in het Midden-Oosten, de eenheid van de kerk moet beginnen in het Midden-Oosten.

Er is doctrinaire verdeeldheid tussen de kerken. Maar doctrinaire eenheid is volgens Aram I niet relevant voor de kerken. Het gaat niet om zaken als het *filioque* (of de Geest behalve uit de Vader ook voortkomt uit de Zoon). Eenheid is van een existentieel belang, hoe we omgaan met de onderwerpen die onze levens raken. We hebben eenheid nodig, we kunnen het ons niet veroorloven te leven als geïsoleerde minderheden. Hoe kunnen we samen bidden? Het gaat om concrete expressies, niet om het bediscussiëren van doctrinaire eenheid. De kerk moet zich openen

Aram I overhandigt het Armeense kruis aan aartsbisshop Joris Vercammen. (Foto: G. van Dartel)

naar de mensen. Breng de kerk buiten haar muren. Wel horen de twee trends van *beloning* en *believing* bij elkaar. Aram I onderstreept: mensen moeten de kerk niet uitdagen van buitenaf, maar van binnenuit. *We are the Church*. Wij zijn de kerk. Het gaat erom constructieve kritiek te leveren.

Levende gemeenschap

Als we in het Midden-Oosten spreken over de kerk dan bedoelen we niet het institutionele aspect maar de levende gemeenschap. Er is een grote identificatie tussen volk en kerk, tussen de geloofsgemeenschap en kerk. Het Westen is erg geïnstitutionaliseerd. Te veel institutiona-

lisme kan de gemeenschap in gevaar brengen. Omhels daarom de gemeenschap.

Onderlinge solidariteit

Bij oecumenische samenwerking gaat het over solidariteit. Als het gaat over de hulp aan de christenen in Syrië, zien we dat de Russen alleen de Orthodoxe Kerk van Antiochië helpen. Dat is niet oecumenisch. Het gaat erom bij de solidariteit tussen de westerse kerken en die in het Midden-Oosten om alle mensen te helpen.

Dat betreft ook de moslims, iedereen in nood.

Evangelicalen in Europa en de VS geven aan evangelische fellowships in het Midden-Oosten. Hoe kunnen we dat op de oecumenische manier doen? Hoe kunnen wij het samenwerken zo organiseren dat er tussen de twee partners een echt partnerschap van met elkaar delen bestaat.

De moslims in het Midden-Oosten komen nog even ter sprake. We moeten in overweging nemen dat een christelijke presentie belangrijk is voor de moslims.

Besluit

De lezing is inmiddels een dialoog geworden tussen de katholiek en zijn gehoor, waarin de vele details van de hulpverlening in het Midden-Oosten worden besproken tegen de achtergrond van het oecumenische ideaal zoals Aram I dit ziet.

Op het einde van de bijeenkomst spreekt mgr Vercammen katholiek Aram I hartelijk toe. Hierna overhandigt Aram I onder warme bewoordingen een versierd Armeens kruis (khatchkar) als geschenk aan mgr Vercammen, waarmee de bijeenkomst is afgesloten.

Leo van Leijzen

Besnijdenis des Heren

Fresco in Preobrazhenski-klooster, Bulgarije. Links boven staat in het Kerkslavisch "Besnijdenis des Heren". Rechts Jozef en Maria die het kind Jezus ter besnijdenis aanbieden, links een Joodse priesterlijke figuur die de besnijdenis zal verrichten. (Foto: Preslav-commonswiki)

Tronend in den hoge samen met de eeuwige Vader en uw goddelijke Geest, o Jezus, hebt Gij geboren willen worden op aarde uit de ongehuwde dienstmaagd, uw moeder. Daarvoor werd Gij besneden als een kind van acht dagen. Eer aan uw allergenadigst raadsbesluit, eer aan uw heilsbedeling, eer aan uw nederdaling, Gij die alleen houdt van de mens.

De Schepper van de wereld en de Meester van alles, die bestaat in den hoge met de Vader en de Geest, wordt op aarde besneden als een baby van acht dagen oud. Waarlijk, uw werken zijn goddelijk en wonderbaar. Want Gij, Meester, zijt ter vervulling van de Wet besneden om onzentwil.

Omdat Gij die de diepte van liefde voor de mens zijt, o Meester, hebt Gij de gedaante van een slaaf aangenomen en werd Gij besneden in het vlees, en hebt Gij aan alle mensen uw grote genade geschonken.

De achtste dag, die het beeld draagt van de komende aeon, is stralend gemaakt en geheilgd, o Christus, door uw vrijwillige armoede; want op die dag werd Gij besneden in het vlees overeenkomstig de Wet.

De achtste dag, waarop de Meester Christus besneden werd, is een beeld van het leven zonder einde van de komende aeon.

Op de achtste dag wordt de Meester besneden als een baby en ontvangt de naam Jezus, want Hij is de Redder van de wereld en de Heer.

Kom, laten wij in alle heiligheid de naamgeving aan onze Meester, de Christus, vieren, want op deze dag ontvangt Hij op goddelijke wijze de naam Jezus.

*

De eerste januari is behalve de ons vertrouwde Nieuwjaarsdag, in veel kerken het feest van de Besnijdenis des Heren. Tot aan de liturgiehervorming in de jaren zestig in de Katholieke Kerk gold dit voor zowel de kerken van het Westen als die van het Oosten. In de gewone romeinse ritus werd 1 januari als Besnijdenis des Heren afgeschaft en kwam er op die datum het Hoogfeest van Maria Moeder van God. In een niet-katholieke westerse kerk als de Anglicaanse bleef de Besnijdenis des Heren op 1 januari herdacht worden als Bijbels heilsfeit. In de oosterse kerken, ook in de katholieke, bleef het feest eveneens bestaan. Voor de Byzantijnse traditie komt daarbij de gedachtenis op 1 januari van de heilige Basilius de Grote, bisschop van Caesarea.

Besnijdenis is een soort chirurgische ingreep waarbij de voorhuid van de penis wordt verwijderd. In het Oude Testament en nog heden ten dage bij de Joden is de besnijdenis het opgenomen worden in het Verbond van God met Abraham. In de Tora, de Wet van Mozes, wordt de besnijdenis op de achtste dag na de geboorte van een mannelijk kind bevolen; men wordt erdoor opgenomen in het volk van Israël. De besnijdenis van Jezus vinden we alleen in het evangelie van Lukas (Luk 2: 21). Daar staat ook dat Jezus op die dag zijn naam ontving.

Kijken we naar de teksten van de Byzantijnse traditie. Dat gebeurt een beetje selectief. Er is een keuze gemaakt uit het relatief grote aanbod en daarbij

gekeken waar het nog een betekenis kan hebben voor gelovigen anno nu. We vinden dat er als het ware een paradox wordt bezongen. De paradox van Jezus als God de Zoon en als aardse mens: "tronend in den hoge" en "besneden als een kind van acht dagen"; "Schepper van de wereld en de Meester van alles" versus in "de

gedaante van een slaaf". De Byzantijnse gezangen zijn doorgaans geïnspireerd door wat de Kerkvaders hebben geschreven. In hun tijd waren er mensen die de spanning van de paradox als het ware niet uithielden; deze legden uitsluitend en alleen nadruk op de goddelijke kant van Jezus, waarbij Hij dan zijn menselijkheid slechts in schijn bezat (docetisme, afkomstig van het Griekse woord 'dokeô' voor schijnen). Het herdenken van de Besnijdenis des Heren wordt dan het onderstrepen dat God in Jezus Christus werkelijk 'vlees is geworden': "op die dag werd Gij besneden in het vlees overeenkomstig de Wet". Het feit dat een en ander overeenkomstig de Wet gebeurde, laat zien dat Hij als mens zich niet te groot achtte om onderdanig te zijn aan die Wet. Toch plaatst de Byzantijnse traditie deze onderdanigheid in het perspectief van het grote heilsplan dat God voor alle mensen heeft: "De achtste dag, waarop de Meester Christus besneden werd, is een beeld van het leven zonder einde van de komende aeon." Die komende aeon, zeg maar 'tijdperk', slaat op de komst van het Rijk Gods. De achtste dag is de dag van de Verrijzenis, de dag die geen avond kent. De achtste dag is het moment dat Jezus zijn naam ontvangt, die 'JHWH redt' betekent: "want Hij is de Redder van de wereld." Dit is het weidse perspectief van dit wat ongewone feest: de Besnijdenis des Heren.

De verhouding tussen Kerk en Staat in Rusland

Ik zou enkele gedachten willen delen die me bezighielden bij mijn werk in het bestuur van het Patriarchaat van Moskou. Ik heb geprobeerd het ethos van de verhouding tussen Kerk en Staat te begrijpen en daarvan een nauwkeurig idee onder woorden te brengen, en nu denk ik dat ik mijn bevindingen in één woord kan samenvatten: utilitarisme.

| *Kerk en Staat: patriarch Kirill en president Poetin.*

worden gebruikt in utilitaire betrekkingen zijn moreel gezien zelden aanvaardbaar.

Hoe werkt het principe van utilitarisme in de verhoudingen tussen Kerk en Staat? In dit soort verhoudingen streeft iedere betrokkene zijn eigen doel na. In Rusland is de Staat uit op volledige controle, wat dan veel weg heeft van de *stato totale* van Mussolini. Buiten zijn grenzen wil Rusland de hiërarchische orde binnen de andere landen herstellen, met voor zichzelf binnen die hiërarchie de hoofdrol. Ook is Rusland uit op een restauratie van de keizerlijke orde, zoals die in de 19^e eeuw bestond. De Russische oorlog tegen Oekraïne en het voortdurend opzoeken van confrontatie met het westen zijn wegen om die doelen te bereiken, op een utilitaire manier.

Eerst moet ik benadrukken dat dit utilitarisme weinig van doen heeft met de gelijknamige morele doctrine die in de 19e eeuw ontwikkeld werd door denkers als Jeremy Bentham (1748-1832) of John Stuart Mill (1806-1873). Voor hen was “utiliteit” menselijk geluk als gevolg van moraliteit. In ons geval betekent utiliteit dat een persoon of instantie een andere persoon of instantie gebruikt voor zijn of haar eigen doeleinden. Doeleinden die op zich moreel te rechtvaardigen kunnen zijn. De middelen echter die

Van welke methoden bedient Rusland zich om zijn geopolitieke doelen te bereiken? Rusland ontleent zijn methoden aan verschillende ideologieën die vaak onverenigbaar zijn, zoals uiterst links en uiterst rechts, marxisme en

De Christus Verlosser-kathedraal te Moskou, hoofdkerkgebouw van het patriarchaat Moskou. Bij belangrijke plechtigheden o.l.v. de patriarch is de president vaak present. (Foto: WikimediaCommons/Dudva).

nationalisme, en staat een sterke staat voor, terwijl het de instituties aanvalt. Maar de methoden van Rusland werken, en de Staat slaagt erin mensen met verschillende overtuigingen te mobiliseren tot actie tegen de gangbare democratische wereldorde. Omdat de Russische Staat ideologieën propageert die onderling onverenigbaar zijn, hoeft deze geen ervan officieel te onderschrijven. Het is eerder zo dat de Staat ze op een compleet utilitaire manier kan gebruiken om zijn ideeën uit te dragen.

Rusland benadert de Orthodoxe Kerk op dezelfde utilitaire manier. Voor het politieke systeem in Rusland is de Orthodoxie slechts een andere ideologie, die op dezelfde manier gebruikt kan worden als conservatisme, libertaire ideeën, nationalisme, en zo voort. De Russische politieke leiders geloven niet in theologie, zoals ze evenmin geloven in welke ideologie ook die ze zeggen voor te staan. Nauwkeuriger gezegd, de Russische leiders accepteren de orthodoxe christenheid zoals ze het beste uitkomt, op een manier die ik "politieke orthodoxie" noem, orthodoxie waarmee politieke doelen moeten worden bereikt. Dit soort "religie" was in de sovjet- periode

gangbaar.

Tegenwoordig, nu de Russische leiders persoonlijke sympathieën en spirituele ervaringen met religieuze ideeën mogen hebben, gebruiken ze Kerk en religie voor hun politieke doeleinden.

Vertegenwoordigers van de regering nemen deel aan religieuze plechtigheden, maken bijvoorbeeld een reisje naar de Athos, het monastieke centrum van Griekenland, om de aandacht af te leiden van de kleptocratie die ze overal in de voormalige Sovjet-Unie hebben aangericht. Post-sovjet kleptocraten ge-

bruiken op die manier de Kerk als substituuat voor de communistische ideologie. De nieuwe quasi sovjet-ideologie, die wordt uitgedrukt door orthodoxe symbolen en theologie, helpt de Russische staat de samenleving in toom te houden. Ook maakt het Russische regime gebruik van de Kerk om zijn interventie in Oekraïne te rechtvaardigen. Voor het Russische politieke regime is de Kerk *soft power* tegen het westen, bij voorbeeld om tegen westerse sancties te lobbyen.

Wat moeten we denken van de Orthodoxe Kerk? Is die ook slachtoffer van het Russische utilitarisme? Jammer genoeg gebruikt de Orthodoxe Kerk de Staat op dezelfde manier als ze gebruikt wordt door de Staat. De Kerk heeft de middelen nodig die de Staat haar kan verschaffen, en verhandelt haar eigen bezittingen om aan die middelen te komen. En het meest waardevolle dat de Kerk heeft te bieden is haar invloed op individuele personen.

Daarom worden Russische wapens en gevangenis en vaak door orthodoxe priesters gezegend, en wordt de Staat in hun preken openlijk gesteund. De Kerk ontwikkelt en presenteert aan haar gemeenschappen ook een ideologie die van de Staat uitgaat. Bijvoorbeeld, het algemeen bekende concept "Russische Wereld", *Russkij Mir*, dat vaak wordt gebruikt om de Russische invasie in Oekraïne te rechtvaardigen, is ontwikkeld door de Kerk.

Toch is de Russische Staat niet oprecht in haar

steun voor de Orthodoxe Kerk, net zomin als de Kerk de Staat oprecht ondersteunt. Beide zijn zich ervan bewust dat ze louter middelen zijn om hun doel te bereiken, en dat ze elkaar daarvoor gebruiken. De partijen van de post-sovjet- symfonie tussen Kerk en Staat bedienen zich van een utilitaristische methode, en beide onderstrepen het machiavelliaanse principe dat het doel de middelen heiligt.

De leiding van de Orthodoxe Kerk beseft dat de Staat oorlogsmisdaden begaat in Oekraïne, dat deze verwickeld is in corruptie en dat de Russische politieke leiders niet gedreven worden door een morele code. Toch houdt de Kerk zich blind voor wat de Russische Staat doet, en ziet er alleen gelegenheden in om haar doel te bereiken.

De aanhangers van het utilitarisme in de 19^e eeuw geloofden dat moreel verantwoord gedrag voor niemand nadelig was, en dat het de samenleving gelukkiger maakte. Daarentegen schaden de utilitaire praktijken van de Rus-

sisch-orthodoxe Kerk in de 21^e eeuw zowel de samenleving als de Kerk zelf. En het “geluk” dat dit utilitarisme zou voortbrengen komt voort uit een propaganda die oppervlakkig is, misleidend en namaak. Vroeg of laat wordt het volk dat dit krijgt toegediend, ontevreden, en de Kerk raakt zo in diskrediet.

Fr Cyril Hovorun

Archimandriet Cyril Hovorun is *Acting Director of the Huffington Ecumenical Institute* aan de *Loyola Marymount University* in Los Angeles. Als professor in de theologie heeft hij ook ervaring als zitting hebbende in het *Department for External Church Relations of the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate)*, in 2008-2009.

Hiervoor gepubliceerd in *East-West Church Report*

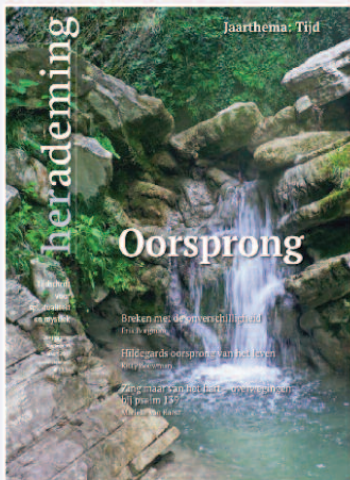
Vertaling uit het Engels: *Dolf Bruinsma*

herademing

tijdschrift voor spiritualiteit en mystiek

Proef-
abonnement:
2 nummers

€16,-

Oecumenisch tijdschrift voor mystiek en spiritualiteit dat wil inspireren en informeren vanuit de christelijke bronnen uit zowel het verleden als de actualiteit.

Ga voor een abonnement of meer informatie naar:
www.herademing.nl

KokBoekencentrum
tijdschriften

'HEB DE VREEMDE LIEF'

VREEMDELINGSCHAP EN GASTVRIJHEID IN HET VROEGE EN OOSTERSE CHRISTENDOM

DIDASKALÍON – Leerhuis Oosters Christendom en Cultuur 2020, Seizoen X

In de winter van 2020 vinden drie maandelijksse dagbijekomsten plaats met als thema's vreemdeling op aarde, Abraham's gastvrijheid, heb de vreemdeling lief, eucharistie en gastvrijheid, pelgrimeren *et cetera*.

Steeds worden naast de toepasselijke Bijbelpassages begeleidende teksten gelezen van oosterse en westerse Kerkvaders (zoals Johannes Chrysostomus, Origenes, Augustinus, Johannes Climacus) en oosterse liturgische teksten.

Inleider: Leo van Leijsen, medewerker Oosterse Kerken, Katholieke Vereniging voor Oecumene.

Gespreksleider: Victoria van Aalst, directeur A.A. Brediusstichting.

Data: vrijdagen 17 januari, 14 februari en 13 maart 2020.

Tijd: 10.45-16.15 uur.

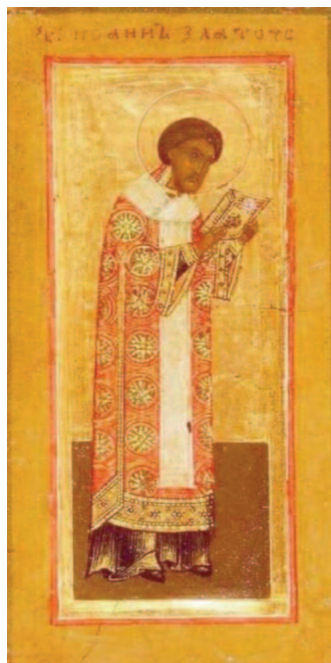
Locatie: A.A. Brediusstichting, Kasteel Hernen, Dorpstraat 40, 6616 AH, Hernen (gem. Wijchen).

Kosten: €70 (incl. reader, koffie/thee en lunch).

Kerkbezoek (facultatief): aan een oosterse geloofsgemeenschap op een nader af te spreken zondag. Extra kosten: €10.

Opgeven en info: 0487-531387 of brediusstichting@hetnet.nl

NB: Dit Leerhuis werd al eerder aangeboden in Den Bosch, najaar 2018!

Johannes Chrysostomus, Russisch 19^e eeuw.
(Foto: Temple Gallery, London).

Rectificatie

Onder aan de recensie 'Zwerftochten en reiszeggen' in *Pokrof* 2019-4, pp 11-13 is abusievelijk de verwijzing naar de volledige Nederlandse vertaling van de Duitse afscheidsrede van Prof. Bert Groen weggefallen. Het tijdschrift *Collationes. Tijdschrift voor theologie en pastoraal* (Leuven) publiceert die rede in zijn nummer van december 2019.

Byzantijnse liturgie XXIX: De Psalmen

Laatst vroeg iemand mij hoe het zat met de psalmen in de oosterse liturgie. Dat is niet zo'n gemakkelijk vraag om kort te beantwoorden, want er zijn verschillende oosterse christelijke tradities. En in elke traditie wordt er weer anders met de psalmen omgegaan. Maar alle oosterse ritussen hebben wel een plaats voor de psalmen in de liturgie (net zo goed als dat voor de westerse liturgische tradities geldt). Veel oosterse liturgieën kennen een doorlopende lezing van de psalmen volgens een bepaalde indeling in het getijdengebed. Over de psalmen in de Byzantijnse traditie gaat het hier in dit stukje.

Van Johannes Chrysostomus zou de uitspraak zijn dat waar je ook kijkt in de Kerk, men het psalterium vindt, "aan het begin, aan het eind en in het midden."

Wat het doorlopende aantal psalmen betreft, zien we voor de avonddienst en de morgen dienst een vaste indeling. Daar wordt op een vaste plaats in de dienst een voor die dag van de week bepaalde hoeveelheid psalmen gebeden. Zo'n eenheid heet een kathisma. Er zijn uitzonderingen, zo kent de vespers op zondagavond geen lezing van de kathisma met psalmen. Met deze doorlopende reeks van psalmen in avond- en ochtend dienst wordt in een week tijd vrijwel het hele psalterium met zijn 150 psalmen gebeden.

Maar het blijft niet bij de doorlopende lezing van het psalterium. Zo worden in de vespers aan het begin psalm 104 en ver-

Koning David, op wiens naam het merendeel der psalmen staat. Icoon Russisch 18^e eeuw. (Foto: Temple Gallery London)

der de psalmen 141, 142, 130 en 117 gereciteerd. Van psalm 141 worden de eerste verzen plechtig gezongen: "Heer, ik roep tot U, verhoor mij". Iets verderop in de vespers wordt het prokimenon gezongen. Dat zijn verzen die her en der uit de psalmen zijn gekozen. Bij de zogeheten apostichen worden wederom psalmverzen gereciteerd.

Voor de Metten geldt evenzeer dat ze vol met psalmen staan, o.a. met die doorlopende psal-

men. Typisch voor de Metten is verder de zogeheten Hexapsalm, 'Zespsalm', dat zijn 6 vaste psalmen die bij de ochtend horen. Er wordt ook een plechtig troparion gezongen uit psalm 118, 'God is Heer en is ons verschenen' (in de vastentijd is dat een andere tekst.) De psalmen die verderop in de ochtenddienst worden gezongen zijn de bekende Lofpsalmen 148-150. En bij de apostichen van de Metten worden verzen uit psalm 90 gereciteerd. In de kleine uurtjes worden steeds drie psalmen gereciteerd.

In de Goddelijke Liturgie worden aan het begin twee psalmen gezongen, ps 103 en 116, de zogeheten Eerste resp. Tweede Antifoon. Bij het prokimenon voor de Apostelzetting (epistel) wordt een stukje psalm gezongen net als dat bij het alleluia voor het Evangelie gebeurt. Verspreid over de Goddelijke Liturgie vindt men nog meer stukjes uit de psalmen, bijvoorbeeld bij de communie.

In de Byzantijnse liturgie zijn er volop psalmen in de verschillende diensten te vinden. Dat geldt ook voor de diensten waarin de sacramenten worden gevierd. Het bidden van de psalmen heeft de Kerk geërfd van het jodendom. De veelvuldige aanwezigheid van psalmen maakt de Byzantijnse liturgie tot een waarlijk Bijbelse liturgie.

Leo van Leijssen

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

